

Nadesłano: 5.02.2022
Zaakceptowano: 8.04.2022

Sugerowane cytowanie: Kanik A. (2022). *Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych w procesie edukacji formalnej i nieformalnej dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”, vol. 17, nr 2(65), s. 107–119. DOI: 10.35765/eetp.2022.1765.07

Anna Kanik

ORCID: 0000-0003-4265-7791

Akademia Ignatianum w Krakowie

Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych w procesie edukacji formalnej i nieformalnej dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym

Shaping Entrepreneurial Skills in Formal and Informal Education for Preschool and Early school-age Children

KEYWORDS ABSTRACT

entrepreneurship, education, key competences, entrepreneurship in preschool, early school education

The main objective of the article is a preliminary assessment of shaping entrepreneurial competencies among children in formal and non-formal education. This theoretical article includes the analysis of essential documents that affect the functioning of formal education, and a review of offers related to the development of entrepreneurship among the youngest children in the non-formal education market. Based on the Recommendation of the European Union Council, entrepreneurship is perceived as a set of competencies. This definition is the starting point for the assessment of educational practices. The considerations included in the article indicate the presence of various forms of entrepreneurial competence education in the Polish educational system. The quality of such educational initiatives depends on the knowledge and attitudes of teachers and trainers, as well as on the proper perception of entrepreneurship in an overall non-business environment.

SŁOWA KLUCZE ABSTRAKT

przedsiębiorczość,
edukacja,
kompetencje
kluczowe,
przedsiębiorczość
w przedszkolu,
edukacja
wczesnoszkolna

Głównym celem artykułu jest wstępna ocena kształcenia kompetencji przedsiębiorczych wśród dzieci realizowanego w ramach edukacji formalnej i pozaformalnej. Artykuł ma charakter teoretyczny i obejmuje analizę podstawowych dokumentów, które wpływają na funkcjonowanie edukacji formalnej oraz przegląd ofert związanych z rozwojem przedsiębiorczości dla najmłodszych na rynku edukacji nieformalnej. Na podstawie Zalecenia Rady UE zaprezentowano definicję przedsiębiorczości postrzeganej jako zestaw kompetencji, która stanowiła punkt wyjścia do oceny praktyk edukacyjnych. Podjęte rozważania wskazują na obecność różnych form kształcenia kompetencji przedsiębiorczych na polskim rynku edukacyjnym dla dzieci, których jakość zależy od wiedzy i postaw samych nauczycieli i szkoleniowców, a także od właściwego postrzegania przedsiębiorczości w szerokim wymiarze niebiznesowym.

Wstęp

Dynamiczne przemiany cywilizacyjne, które mają miejsce w XXI wieku, pociągają za sobą konieczność stałego rozwijania posiadanych kompetencji i zdobywania nowych, będących odpowiedzią na aktualne wyzwania i potrzeby gospodarki opartej na wiedzy (Wojnarowska 2016: 9). W tak różnorodnej i nieustannie zmieniającej się rzeczywistości odnajdzie się tylko przedsiębiorczy człowiek, który nie będzie bał się trudności, a wszelkie zmiany otoczenia społeczno-gospodarczego będzie postrzegał jako szansę na rozwój. W warunkach charakteryzujących społeczeństwo wiedzy to właśnie przedsiębiorczość, na którą składają się m.in. kreatywność czy zdolność wykorzystywania pojawiających się szans, należy traktować jako kluczową kompetencję przyszłości, która zapewni efektywne życie w nowej cywilizacji (Borowiec-Gabryś, Kilar, Rachwał 2018: 78). Zgodnie z *Zaleceniem europejskim*, rozwój kompetencji przedsiębiorczych powinien rozpoczynać się już we wczesnym dzieciństwie i być kontynuowany przez całe dorosłe życie, za pomocą różnych form uczenia się, w każdym środowisku (*Zalecenie...* 2018). Celem artykułu jest wstępna ocena kształcenia kompetencji przedsiębiorczych wśród najmłodszych dzieci, realizowanego w ramach edukacji formalnej i pozaformalnej, dokonana na podstawie analizy obowiązującej podstawy programowej i wybranych ofert edukacji pozaformalnej w przedszkolu i klasach I–III.

Rozumienie przedsiębiorczości

Przedsiębiorczość stanowi obszar badań wielu dyscyplin naukowych, a jej złożony i wielowymiarowy charakter powoduje bogatą różnorodność definicyjną. Analiza literatury przedmiotu pozwala zauważyć, iż pojęcie przedsiębiorczość cechuje się wieloznacznością nie tylko w języku potocznym, ale też naukowym (Rachwał 2019: 19). Pierwotne ujęcia przedsiębiorczości odnoszą się do aktywności biznesowej, co związane jest z określeniem – przedsiębiorca, które dotyczy osób prowadzących własną firmę (Brzezińska, Schmidt 2008: 21). Dodatkowo takie podejście najczęściej utrwalane jest przez media, które promując problematykę przedsiębiorczości, skupiają się przede wszystkim na aspekcie zakładania i prowadzenia działalności gospodarczej (Rachwał 2006: 431). Wąskie postrzeganie przedsiębiorczości jest jednak niewystarczające, na co wskazywał już Peter Drucker, definiując to zjawisko w następujący sposób: „przedsiębiorczość jest cechą danej osoby czy instytucji, jednak nie jest cechą osobowości, a raczej sposobem zachowywania. Bazuje ona na teorii ekonomii i społeczeństwa, która traktuje zmiany jako zjawiska normalne, wręcz pożądane. Przedsiębiorczość nie ogranicza się do sfery gospodarczej, chociaż z niej się wywodzi. Odnosi się do wszystkich działań ludzkich poza tymi, które określa się bardziej jako egzystencjalne niż społeczne” (Drucker 1992: 34–36). Definicja ta zbliża nas ku obecnie obowiązującym trendom, zgodnie z którymi przedsiębiorczość można przypisywać dowolnej osobie, niekoniecznie związanej z biznesem, która przejawia pewne określone zachowania i wykazuje się odpowiednimi właściwościami (Brzezińska, Schmidt 2008: 23).

W oparciu o rozróżnienie przedsiębiorczości w ujęciu wąskim i szerokim, należy podkreślić, że w przypadku edukacji w przedszkolach i klasach I–III celem nadrzędnym nie powinno być zatem kształcenie wyłącznie ekonomiczne, którego skutkiem byłoby wykreowanie w dalszej przyszłości grona biznesmenów i przedsiębiorców. Naukowcy i metodocy za fundament edukacji dzieci ku przedsiębiorczości uznają podejście szersze, pozaekonomiczne, i traktują przedsiębiorczość jako kompetencję życiową. Zwracają również uwagę, iż proces ten powinien obejmować wartości etyczne, tak by zapobiec kształtowaniu postaw konsumpcyjnych, negatywnie skupionych wyłącznie na dobrach materialnych (Kondracka-Szala 2015: 5). Na przedsiębiorczość w edukacji składa się zatem zespół kompetencji miękkich, takich jak: kreatywność, inicjatywność, ciekawość świata, aktywność, pewność siebie, wiara we własne siły, odpowiedzialność, zdolność do wcielania pomysłów w czyn, samodyscyplina, niekonwencjonalne rozwiązywanie problemów, wytrwałość, zdolność osiągania zamierzonych celów z zachowaniem zasad etyki itp. Celem edukacji jest ukształtowanie człowieka przedsiębiorczego, który nie boi się trudności, jest chętny do zdobywania wiedzy i nowych umiejętności, nieszablonoowo podchodzi do nowych wyzwań, odpowiednio radzi sobie z niepowodzeniami, jest empatyczny i otwarty na otoczenie, potrafi zarządzać swoimi emocjami

oraz postępować zgodnie z wartościami etycznymi. Ponadto osoba posiadająca kompetencje przedsiębiorcze będzie potrafiła zdobywać, selekcjonować i przetwarzać informacje, wyszukiwać i wykorzystywać szanse pojawiające się w otoczeniu, będzie posiadała umiejętności organizacyjne, interpersonalne i autoprezentacji, co więcej – będzie wyróżniała się inteligencją emocjonalną i finansową (Borowiec-Gabryś, Kilar, Rachwał 2018: 75).

W europejskim *Zaleceniu* w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie, z dnia 22 maja 2018 roku, kompetencje w zakresie przedsiębiorczości zdefiniowane zostały jako: „zdolność do wykorzystywania szans i pomysłów oraz przekształcania ich w wartość dla innych osób. Bazują one na kreatywności, inicjatywności, krytycznym myśleniu, wytrwałości, rozwiązywaniu problemów oraz na zdolności do podejmowania współpracy służącej planowaniu projektów o wartości kulturalnej, społecznej lub finansowej i zarządzaniu nimi” (*Zalecenie...* 2018).

Niezbędna wiedza powiązana z tymi kompetencjami odnosi się do świadomości istnienia różnych kontekstów i wielorakich możliwości, dzięki którym realna staje się zamiana pomysłów w skuteczne działania zarówno w sferze osobistej, społecznej, jak i zawodowej. Duże znaczenie ma również znajomość i rozumienie koncepcji planowania i zarządzania projektami, a także rozumienie procesów ekonomicznych. Niezbędna jest także wiedza na temat szans i wyzwań społecznych i gospodarczych, obejmujących pracodawców, organizacje i samych obywateli. Ponadto w *Zaleceniu* podkreślono konieczność posiadania wiedzy w zakresie zrównoważonego rozwoju, świadomości zasad etycznych oraz znajomości własnych mocnych i słabych stron (*Zalecenie...* 2018).

Kreatywność obejmująca wyobraźnię, myślenie strategiczne i rozwiązywanie problemów stanowi jedną z głównych umiejętności w ramach kompetencji przedsiębiorczych. Równie ważna jest zdolność do podejmowania krytycznej i konstruktywnej refleksji oraz samodzielnej i zespołowej pracy. Cenna jest umiejętność mobilizowania zasobów (ludzi i przedmiotów) oraz podejmowania decyzji finansowych, co przyczynia się do zdobycia predyspozycji ku prowadzeniu własnej działalności gospodarczej. Przedsiębiorczość wyraża się także w umiejętności skutecznego komunikowania się i negocjowania oraz radzenia sobie z niepewnością, dwuznacznością i ryzykiem, które są nieodłącznymi elementami procesu podejmowania świadomych decyzji (*Zalecenie...* 2018).

Zgodnie z *Zaleceniem* europejskim osoby prezentujące postawę przedsiębiorczą charakteryzują się zmysłem inicjatywy, sprawczością, proaktywnością i wytrwałością w dążeniu do celów. Postawa ta wiąże się również z otwartością na przyszłość, empatią oraz troską o innych ludzi i świat. Uzewnętrznia się w pragnieniu motywowania innych osób i docenianiu ich pomysłów, a także przyjmowaniu odpowiedzialności i postaw etycznych w całym procesie (*Zalecenie...* 2018).

Przedstawione powyżej wyjaśnienia definicyjne przedsiębiorczości i kompetencji przedsiębiorczych oraz wskazanie wybranych wyzwań dla edukacji są tylko pewnym zarysem poruszanego zagadnienia. Stanowią one podstawę dla dalszego wywodu, którego założeniem jest analiza i ocena aktualnej sytuacji w procesie edukacyjnym dzieci w polskich placówkach.

Obecność przedsiębiorczości w edukacji formalnej

Szczególnie korzystnym okresem do kształtowania postaw i umiejętności oraz pogłębiania wiedzy z zakresu przedsiębiorczości zdaje się być okres wczesnej dorosłości, kiedy to młody człowiek ma naturalną potrzebę odkrywania właściwej dla siebie przestrzeni życiowej, wykazuje dużą gotowość rozwojową oraz jest świadomy możliwości kierowania procesem zdobywania nowych umiejętności. Jednakże, aby przygotować solidne fundamenty, na których będzie można zbudować w pełni przedsiębiorczego człowieka, należy proces ten rozpocząć już we wczesnym dzieciństwie. Im szybciej bowiem cechy przedsiębiorcze będą kształtowane, tym większe szanse są na to, by stały się one stałym czynnikiem determinującym zachowania, gdyż zostaną mocno zakorzenione w osobowości jednostki (Brzezińska, Schmidt 2008: 30).

Kształtowanie kompetencji kluczowej, jaką jest przedsiębiorczość, jest jednym z zadeklarowanych priorytetów polskiej polityki edukacyjnej. System edukacji formalnej uwzględnia rozwijanie tychże kompetencji od najmłodszych lat, na co wskazują liczne odwołania do kształtowania kompetencji w zakresie przedsiębiorczości, zawarte w obowiązującej podstawie programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej. Zgodnie z zapisami w podstawie programowej z dnia 14 lutego 2017 roku, dziecko kończące etap wychowania przedszkolnego powinno posiadać odpowiednią wiedzę i umiejętności nawiązujące do kompetencji przedsiębiorczych:

1. w obszarze emocjonalnym:
  - zdolność wczuwania się w emocje i uczucia innych osób,
2. w obszarze społecznym:
  - przejawianie poczucia własnej wartości, szanowanie innych osób oraz umiejętność nawiązywania relacji rówieśniczych,
  - zdolność werbalnej i niewerbalnej komunikacji oraz wyrażania swoich oczekiwań społecznych wobec innych dzieci bądź grupy,
  - umiejętność tworzenia zasad zabawy w grupie, współdziałanie z dziećmi w zabawie,
  - respektowanie praw i obowiązków swoich oraz innych osób,
3. w obszarze poznawczym:

- znajomość monet i banknotów o niskich nominałach oraz rozumienie funkcji pieniądza w gospodarstwie domowym,
- znajomość zawodów wykonywanych przez osoby bliskie dziecku oraz umiejętność wyjaśnienia, czym zajmuje się osoba wykonująca dany zawód (*Rozporządzenie... 2017*).

Wymienione kompetencje, które powinien posiadać każdy uczeń rozpoczynający naukę w szkole, bezpośrednio nawiązują do przedsiębiorczości. Ukształtowane poczucie własnej wartości oraz empatia, stanowią fundament, na którym buduje się umiejętność skutecznej komunikacji i wartościowych relacji interpersonalnych, niezbędnych w życiu prywatnym oraz w aktywności zawodowej każdego człowieka. Ponadto realizacja założeń podstawy programowej przygotowuje dziecko do podejmowania współpracy z innymi, a także umiejętności dokonywania samooceny i określania swoich mocnych i słabych stron. Na tym etapie pojawia się także element edukacji finansowej oraz związanej z pracą zawodową, co stanowi wstęp do późniejszych treści kształcenia dotyczącego funkcjonowania rynku pracy (Rachwał, Kilar, Kawecki, Wróbel 2018: 395–396).

Podstawa programowa stanowi fundament do tworzenia programów wychowania oraz bezpośrednio oddziałuje na zakres nauczanych treści i umiejętności. Jej zapisy uwzględniają zestaw kompetencji, zwłaszcza społecznych, będących odzwierciedleniem przedsiębiorczości, zgodnie z zaleceniami europejskimi, co może stanowić podstawę do pozytywnej oceny kształcenia młodszych dzieci w zakresie wyróżnianych kompetencji. Warto również dodać, że pojawiają się programy wychowania przedszkolnego rozszerzone o treści dotyczące przedsiębiorczości, jak np. : „Przedszkolak Małym Przedsiębiorcą”, „Mały Przedsiębiorca”, czy „Ekonomia Przedszkolaka”, jednak ich analiza pozwala zauważyć, iż główny nacisk kładzie się na poszerzenie wiadomości z zakresu podstaw ekonomii i świadomości finansowej. Poza tym nie ma danych dotyczących liczby placówek, które realizują te programy. Z kolei w 2015 roku Maria Kondracka-Szala przebadła grupę nauczycielek wychowania przedszkolnego i studentek pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego w celu diagnozy sposobu rozumienia i postrzegania przedsiębiorczości przez badane podmioty. Wnioski z tych badań nie były optymistyczne, m.in.: dwutorowe rozumienie przez respondentki pojęcia przedsiębiorczość; brak okazji do rozwijania kompetencji z zakresu przedsiębiorczości w ciągu edukacji formalnej; brak wyposażenia w metodyczne umiejętności z zakresu nauczania przedsiębiorczości. Ogólna ocena nie jest zatem w pełni pozytywna, gdyż pomimo formalnych podstaw, edukacja w zakresie rozwoju kompetencji przedsiębiorczych na etapie wychowania przedszkolnego w praktyce niekoniecznie jest optymalnie realizowana.

Dokonując dalszej analizy podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, można wyróżnić elementy odnoszące się do przedsiębiorczości w edukacji wczesnoszkolnej. I chociaż w nauczaniu zintegrowanym nie wyodrębniono

edukacji w zakresie przedsiębiorczości, to przejawia się ona w niemal wszystkich obszarach edukacyjnych realizowanych na tym etapie. Warto zwrócić uwagę na cele, które winny być osiągnięte przez uczniów w ramach ich społecznego rozwoju, a które związane są z kompetencjami przedsiębiorczymi. Na koniec trzeciej klasy każdy uczeń powinien m.in.:

- odczuwać potrzebę aktywności społecznej opartej o wartości uznawane przez środowisko,
- identyfikować się z grupami społecznymi, do których przynależy,
- umieć tworzyć relacje, podejmować współpracę oraz samodzielnie organizować pracę w małych grupach również z wykorzystaniem technologii,
- potrafić samodzielnie zorganizować czas przeznaczony na odpoczynek indywidualny i w grupie (*Rozporządzenie...* 2017).

Również w obszarze poznawczego rozwoju ucznia określone zostały cele uwzględniające cechy przedsiębiorcze. I tak do osiągnięć trzecioklasisty zalicza się m.in.:

- potrzebę i umiejętność samodzielnego, krytycznego, refleksyjnego i twórczego myślenia,
- zdolność stawiania pytań, dostrzegania i rozwiązywania problemów oraz zbierania informacji, planowania i organizacji działania,
- umiejętność obserwacji faktów i zjawisk społecznych i gospodarczych, a także umiejętność wyrażania wniosków i spostrzeżeń (*Rozporządzenie...* 2017).

Wiele przejawów kompetencji przedsiębiorczych znaleźć można wśród efektów kształcenia edukacji polonistycznej, matematycznej czy społecznej. Do najbardziej charakterystycznych zaliczyć można m.in.: umiejętność przyjmowania konsekwencji swojego uczestnictwa w grupie; ocenianie postępowania swojego i innych, odnosząc się do poznanych wartości; stosowne posługiwanie się pojęciami takimi jak porozumienie i umowa; wykorzystywanie pracy zespołowej w procesie uczenia się oraz przyjmowanie roli lidera zespołu i komunikowanie się za pomocą nowych technologii. Także w edukacji przyrodniczej oraz technicznej zapisane zostały wymagania związane z przedsiębiorczością. Przyjęto, że uczeń powinien umieć krótko wypowiedzieć się na temat sektorów gospodarki charakterystycznych dla Polski, rozwinięciem umiejętności planowania i realizowania własnych projektów, a w podejmowanych działaniach będzie kierował się wartościami takimi jak: konsekwencja, systematyczność działania, pracowitość, gospodarność, oszczędność i umiar. Istotne miejsce w edukacji wczesnoszkolnej zajmują ponadto kwestie etyki życia społeczno-gospodarczego realizowane w ramach lekcji religii i etyki (Rachwał, Kilar, Kawecki, Wróbel 2018: 396–397).

Podobnie jak w przypadku wychowania przedszkolnego, tak i na etapie edukacji wczesnoszkolnej w obowiązującej podstawie programowej znaleźć można zapisy dotyczące rozwijania wiedzy, umiejętności i postaw przedsiębiorczych, zgodnych z *Zaleceniem* UE. By móc dokonać oceny kształcenia opisywanych kompetencji, należy

zweryfikować, czy założenia programowe są rzeczywiście realizowane w odpowiedni sposób. Maria Janas podjęła badania wśród uczniów klas III szkoły podstawowej, które opublikowane zostały w pracy „Postawy wobec przedsiębiorczości uczniów w młodszym wieku szkolnym” (Janas 2020). Wyniki badań ukazały niski poziom wiedzy badanych na temat cech osób przedsiębiorczych, potoczne rozumienie przedsiębiorczości związane z ekonomią, biznesem i konsumpcjonizmem oraz niewystarczający zakres działań na rzecz rozwoju kompetencji przedsiębiorczych realizowanych przez szkołę. Ponadto nauczanie w szkołach podstawowych i średnich jest nisko oceniane przez ekspertów z Polski, jeśli chodzi o dostarczanie wiedzy z zakresu funkcjonowania gospodarki, zwracanie uwagi na przedsiębiorczość i tworzenie jej nowych form czy zachęcanie do kreatywności, samodzielności i inicjatywy własnej (https://www.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/poz-8_Raport-z-badania-GEM-2021-JM-WCAG.pdf: 73). Przytoczone badania, a także wnioski z własnych obserwacji praktyki dydaktycznej i rozmów z nauczycielami edukacji wczesnoszkolnej skłaniają do ostrożnej oceny kształcenia kompetencji przedsiębiorczych wśród uczniów klas I–III. Jak się bowiem okazuje, w praktyce edukacyjnej jakość kształcenia przedsiębiorczości pozostaje na niskim poziomie.

Przegląd dobrych praktyk edukacji pozaformalnej w zakresie przedsiębiorczości

Ocena kształcenia kompetencji w zakresie przedsiębiorczości w ramach edukacji formalnej na poziomie przedszkola i nauczania zintegrowanego nie jest optymistyczna, warto zatem przyrzeć się edukacji pozaformalnej, która wspiera i uzupełnia system edukacyjny. Na rynku edukacji nieformalnej znaleźć można bogatą ofertę programów sprzyjających kształceniu kompetencji przedsiębiorczych dla osób w każdym wieku. Najwięcej rozwiązań kierowanych jest do osób młodych przygotowujących się do wejścia na rynek pracy. Wśród dobrych praktyk można jednak znaleźć również te skierowane do najmłodszych odbiorców. Poniżej zaprezentowano wybrane praktyki, które skupione są wokół przedsiębiorczości i jednocześnie przeznaczone dla dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym.

Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości oferuje projekt „Od grosika do złotówki” (<https://od-grosika-do-zlotowki.junior.org.pl/>) przeznaczony dla uczniów klas drugich szkoły podstawowej. Tematyka projektu skupia się wokół podstawowych pojęć dotyczących przedsiębiorczości i finansów. Głównym celem programu jest wyposażenie dzieci w umiejętności racjonalnego gospodarowania pieniędzmi oraz w wiedzę z zakresu bezpieczeństwa finansowego. Realizacja projektu trwa 10 miesięcy, w tym czasie uczniowie zdobywają wiedzę i umiejętności praktyczne w atmosferze opartej na zabawie. Rozwiązują oni zadania o różnym poziomie trudności, dzięki którym

rozwijają samodzielność w podejmowaniu decyzji oraz wzmacniają wiarę we własne siły i możliwości. Nauczyciel może włączyć realizację programu w cykl zajęć edukacyjnych, gdyż dobór tematyki jest elastyczny i pozostawiony jego dyspozycji.

Innym przykładem projektu z zakresu przedsiębiorczości dla dzieci w wieku wczesnoszkolnym jest program „Przedsiębiorczość. Jak zrealizować pomysł?” (<https://wklasie.uniwersytetdzieci.pl/program/przedsiębiorczosc-jak-zrealizowac-pomysl/>) przygotowany przez Fundację Uniwersytet Dzieci. Projekt ten opiera się na szerokiej perspektywie przedsiębiorczości, a jego głównym celem jest rozwijanie u uczniów podstawowych kompetencji miękkich, takich jak: kreatywność, współpraca, samoświadomość, empatia oraz elastyczność. Zadaniem uczniów jest wspólne zaplanowanie jakiegoś wydarzenia projektowego i jego realizacja; projekt wyposaża również uczniów w wiedzę na temat różnych aspektów i etapów procesu dążenia do celu.

Projekty te wpisują się w szersze rozumienie przedsiębiorczości, wychodzą poza kwestie wyłącznie ekonomiczne.

Na rynku pojawiają się także oferty skupione głównie wokół tematyki finansowej. Przykładem jest międzynarodowy program edukacji finansowej dla dzieci „Mali Przedsiębiorcy” (<https://creativeclub.com.pl/oferta/mali-przedsiębiorcy/>), w którym uczestniczyć mogą dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Program tworzy cykl 32 spotkań; w ramach cotygodniowych warsztatów uczestnicy dowiadują się m.in.: w jaki sposób racjonalnie gospodarować pieniędzmi; co to jest reklama i czy warto jej słuchać; jak podejmować mądre decyzje zakupowe; co to jest bankomat i jak działa; w jaki sposób i po co oszczędzać oraz jaką wartość ma wolontariat. W podobnej tematyce utrzymane są warsztaty dla najmłodszych organizowane przez Akademię Rozwoju Przedsiębiorczości. „Czy istnieje maszynka do robienia pieniędzy?” to cykl zajęć przybliżający dzieciom wiadomości na temat tego, skąd biorą się pieniądze, jak pieniądze trafiają do bankomatu oraz czym jest pieniądź elektroniczny. Warsztaty zatytułowane: „Chcę czy potrzebuję” kształtują u dzieci potrzebę racjonalnego gospodarowania pieniędzmi oraz oszczędności. Celem zajęć jest pogłębienie wiedzy dzieci na temat potrzeb i zachcianek oraz mądrego wydawania pieniędzy. Atrakcyjną propozycją jest również dynamiczna gra „Niewidzialna ręka rynku”, która uczy dzieci podstawowych reguł gospodarki rynkowej oraz współpracy w grupie i zdolności negocjacyjnych. Gra umożliwia kształtowanie postaw liderkich, rozwija umiejętności komunikacyjne oraz organizacji pracy w zespole (<https://www.akademiarp.pl/warsztaty/>).

Fundacja Rozwoju Dzieci przygotowała program „Przedsiębiorcze dzieci” (<https://www.frd.org.pl/programy/przedsiębiorcze-dzieci/>) skierowany dla najmłodszych odbiorców w wieku 4–7 lat. Celem przedsięwzięcia jest wyposażenie dzieci w podstawową wiedzę i umiejętności z zakresu ekonomii i przedsiębiorczości oraz kształtowanie predyspozycji do bycia przedsiębiorczym. Kurs realizowany powinien być w cyklu cotygodniowych zajęć, które rozpoczynają się od tematów znanych dzieciom

z codziennych czynności, takich jak: sklep i zabawa w robienie zakupów, przygotowanie listy zakupów, porównywanie cen. Dzieci podczas praktycznych zajęć poznają mechanizmy dotyczące kupowania i sprzedawania, oszczędzania, planowania wydatków i inwestowania. Ważną częścią cyklu jest także blok dotyczący reklamy i działań marketingowych. Dodatkowo w trakcie programu dzieci mają okazję poznać lokalne przedsiębiorstwa i instytucje finansowe. Uczestnictwo w kursie umożliwia dzieciom ćwiczenie umiejętności społecznych, nawiązywanie współpracy w grupie oraz z osobami z najbliższego otoczenia, a także utrwalanie poczucia przynależności i odpowiedzialności za lokalną społeczność.

Pośród wielu ofert edukacji nieformalnej doskonałym przykładem dobrych praktyk jest istniejąca w Kaliszu Szkoła Przedsiębiorczości dla Dzieci i Młodzieży SMART CLUB (<https://www.smartclub.com.pl/>), której program zajęć jest kompatybilny z szerokim rozumieniem przedsiębiorczości. W ofercie dla najmłodszych uczestników, czyli dzieci w wieku wczesnoszkolnym, przewidziany jest cotygodniowy cykl godzinnych spotkań realizowany przez trzy lata. Oprócz regularnych zajęć, dodatkowo dzieci uczestniczą w Targach Smart Biznes, spotkaniach z przedsiębiorczymi osobami oraz w akcjach charytatywnych. Głównym celem szkoły jest kształtowanie w dzieciach postaw i umiejętności, dzięki którym poradzą sobie w dorosłym życiu. Tematy zajęć obejmują zagadnienia zarówno z dziedziny samorozwoju, jak i finansów. Uczestnictwo w zajęciach umożliwia dzieciom m.in.: zwiększenie wiedzy o swoich mocnych stronach, talentach i możliwościach; rozwijanie kreatywności, uważności oraz krytycznego myślenia; naukę wyznaczania, planowania i realizacji celów oraz podstaw budowania dobrych relacji, nawiązywania współpracy i komunikacji w grupie; zrozumienie mechanizmów rynku finansowego, sprzedaży i marketingu. Ponadto dzieci uczą się traktować porażki jako lekcje, a problemy jako wyzwania; wzmacniają rozumienie wartości takich jak odpowiedzialność, rzetelność, wytrwałość oraz szacunek; zwiększają wiedzę o mechanizmach współczesnego świata – oddziaływaniu reklam, mediów społecznościowych, wpływie na środowisko, podejmowaniu decyzji konsumenckich.

Analiza powyższych przykładów dobrych praktyk pozwala zauważyć, że kształcenie pozaformalne oferuje bardzo dobre rozwiązania, które w większości skonstruowane są zgodnie z zaleceniami europejskimi w sprawie kształcenia wiedzy, umiejętności i postaw przedsiębiorczych. Przyczyniają się głównie do wzbogacania wiedzy z zakresu podstaw ekonomii i finansów, ale także dają możliwość poznawania własnych mocnych i słabych stron. Ponadto rozwijają umiejętność współpracy, krytycznego myślenia, kreatywności czy racjonalnego podejmowania decyzji finansowych. Program większości projektów obejmuje także kształtowanie postaw takich jak otwartość, sprawczość czy empatia. Jak się okazuje, kształcenie pozaformalne dużo lepiej odpowiada na bieżące potrzeby społeczno-gospodarcze i wychodzi z ofertą bardzo ciekawych form rozwijania kompetencji przedsiębiorczych.

Podsumowanie

Dzięki dokonanej analizie podstawy programowej regulującej działania podejmowane w ramach edukacji formalnej, a także w oparciu o przegląd wybranych programów i ofert edukacji pozaformalnej, możliwe jest wyciągnięcie wniosku, iż przedsiębiorczość w jej szerokim rozumieniu obecna jest w różnych formach kształcenia dzieci już od najmłodszych lat. Należy jednak poddać refleksji, czy sam zapis dyspozycji, zawarty w rozporządzeniu dla przedszkoli i szkół, warunkuje rzeczywiste kształcenie kompetencji przedsiębiorczych? Aby tak było, należałoby przyjąć pewne założenia. Po pierwsze, iż wszyscy nauczyciele mają świadomość, jak ważne jest kształcenie kompetencji przedsiębiorczych, po drugie, że rozumieją oni pojęcie przedsiębiorczości jako szerokiego wachlarza kompetencji miękkich, a nie wyłącznie w wąskim aspekcie biznesowym. I wreszcie trzecim założeniem jest znajomość przez nauczycieli zapisów podstawy programowej i ich rzetelna realizacja z wykorzystaniem zalecanych metod dydaktycznych. Niestety rzeczywistość edukacyjna odbiega od postawionych hipotez, faktem jest, że nie wszyscy edukatorzy mają wystarczającą wiedzę na temat opisywanej kompetencji kluczowej, co więcej – bardzo często sami nie przejawiają postaw przedsiębiorczych, co z kolei uniemożliwia ich kształtowanie u dzieci. Warto jednak w tym miejscu wskazać na pewne rozwiązania, które mogą pozytywnie wpłynąć na proces kształcenia przedsiębiorczości w pierwszych etapach edukacji formalnej. Są to: coraz bogatsza oferta kursów i szkoleń dla praktykujących nauczycieli oraz osób przygotowujących się do zawodu, a także coraz częściej pojawiające się w programach studiów pedagogicznych zajęcia poświęcone zagadnieniom z zakresu przedsiębiorczości. Wskazane jest również przeprowadzenie badań wśród studentów pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej, które pozwolą określić, jaką wiedzę na temat przedsiębiorczości dysponują przyszli wychowawcy, jak rozumieją oni kompetencje kluczowe oraz czy wiedzą, w jaki sposób należy rozwijać kompetencje przedsiębiorcze u dzieci podczas zajęć edukacyjnych. W ramach edukacji pozaformalnej podejmowane są z kolei liczne inicjatywy wspierające rozwój kompetencji przedsiębiorczych już od najmłodszych lat. Są to głównie przedsięwzięcia samorządowe i lokalne, pojawiają się także oferty ogólnodostępne, a nawet programy międzynarodowe. Dokonując wyboru programu, który nauczyciel chce wdrożyć w swojej placówce, bądź też który rodzic wybiera dla swojego dziecka, należy jednak szczególną uwagę zwrócić na zakres tematyczny realizowany w ramach projektu. O ile we wszystkich kursach oferowane są zajęcia okołobiznesowe i związane z finansami, tak nie każdy z nich uwzględnia aspekt społeczny i elementy samorozwoju, które są bardzo istotne w szerokim rozumieniu kompetencji przedsiębiorczych. Na podstawie obecnych trendów przewidywać można, że na rynku edukacji pozaformalnej pojawiać się będzie coraz to więcej nowych ofert, w różnych formach, które dostosowywane będą do potrzeb klientów. Dlatego ważna

jest świadomość rodziców i nauczycieli na temat tego, czym jest przedsiębiorczość, bowiem to oni generują popyt, a tym samym wpływają na jakość i zakres oferowanych im rozwiązań.

Bibliografia

- Brzezińska A., Schmidt J. (2008). *Przedsiębiorczość jako warunek udanego startu w dorosłość*, [w:] *Przedsiębiorczość w edukacji*, A. Andrzejczak (red.), Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, s. 21–32.
- Borowiec-Gabrys M., Kilar W., Rachwał T. (2018). *Przedsiębiorczość jako kompetencja przyszłości*, [w:] *Kompetencje przyszłości*, S.M. Kwiatkowski (red.), Seria Naukowa, t. 3. Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, s. 75–78.
- Drucker P.F. (1992). *Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, Warszawa: PWE, s. 34–36.
- Janas M. (2020). *Postawy wobec przedsiębiorczości uczniów w młodszym wieku szkolnym*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” nr 16(2), s. 48–60. DOI: <https://doi.org/10.24917/20833296.162.4> (dostęp: 20.01.2022).
- Kondracka-Szala M. (2015). *Przedsiębiorczość i edukacja ku przedsiębiorczości z perspektywy nauczycielek przedszkola oraz studentek pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego*, „E-Mentor” nr 5(62), s. 4–15. DOI: 10.15219/em62.1212 (dostęp: 20.01.2022).
- Rachwał T. (2006). *Kształtowanie postaw przedsiębiorczości w edukacji szkolnej*, [w:] *Szkola w nauce i praktyce edukacyjnej*, B. Muchacka (red.), Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 431.
- Rachwał T. (2019). *Przedsiębiorczość jako kompetencja kluczowa w systemie edukacji*, [w:] *Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych*, T. Rachwał (red.), Seria Naukowa, t. 5. Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, s. 19.
- Rachwał T., Kilar W., Kawecki Z., Wróbel P. (2018). *Edukacja w zakresie przedsiębiorczości w wychowaniu przedszkolnym, szkole podstawowej i szkołach średnich w świetle nowej podstawy programowej*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” nr 14, s. 395–397. DOI: <https://doi.org/10.24917/20833296.14.28> (dostęp: 20.01.2022).
- Wojnarowska M. (2016). *Kompetencje kluczowe – przygotowanie do życia*, „Trendy” nr 4, s. 9. file:///C:/Users/hp/AppData/Local/Temp/TRENDY%204_2016.pdf (dostęp: 20.01.2022)
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej*, Dz. U. 2017 poz. 356.
- Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie* (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz. UE 2018/C 189/01.

Netografia

<https://od-grosika-do-zlotowki.junior.org.pl/> [dostęp: 7.12.2021].

<https://wklasie.uniwersytetdziedzi.pl/program/przedsiębiorczosc-jak-zrealizowac-pomysl>
[dostęp: 7.12.2021].

<https://creativeclub.com.pl/oferta/mali-przedsiębiorcy/> [dostęp: 20.01.2022].

<https://www.akademiarp.pl/warsztaty/> [dostęp: 7.12.2021].

<https://www.frd.org.pl/programy/przedsiębiorcze-dzieci/> [dostęp: 07.12.2021].

<https://www.smartclub.com.pl/> [dostęp: 20.01.2022].

https://www.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/poz-8_Raport-z-badania-GEM-2021-JM-WCAG.pdf [dostęp: 20.01.2022].

ADRES DO KORESPONDENCJI

Anna Kanik
Akademia Ignatianum w Krakowie
e-mail: ania.kanik@interia.pl